

BASNI LEOPOLDA VOLKMERJA

Prispevek obravnava basni iz rokopisne zbirke *Zmes za Pevca I Del* (1814) Leopolda Volkmerja (1741–1816), začetnika posvetne verzifikacije na slovenskem Štajerskem. Novejše raziskave slovenske književnosti so v marsičem spremenile poglede na vlogo in vrednost posameznih pojavov iz časa njenega konstituiranja. Ob tem so nakazale vprašanja, povezana s tistim delom slovenske književnosti, ki je iz različnih vzrokov ostajal zunaj osrednjega razvojnega toka in zato tudi na obrobju zanimanja slovenske literarne vede. V njihov okvir sodi tudi naslovna tema.

Obsega in vsebine dela Leopolda Volkmerja ni mogoče natančno določiti, ker je v današnji čas ohranjen le del. Iz pričevanj sodobnikov in učencev je mogoče posneti, da je bil Volkmer priznan pridigar,¹ prevajalec in avtor cerkvenih pesmi, katehetičnih in drugih obrednih besedil ter prvi posvetni pesnik na slovenskem Štajerskem. Še posebej pa je slovel kot učitelj in vzgojitelj mladeži vseh socialnih plasti.²

Ohranjena so pričevanja o Volkmerjevi skrbi za knjige, ki jih je sproti naročal tudi za šolske potrebe in jih skrbno urejal, o čemer pričajo z ekslibrisi opremljene knjige. Žal pa se je ohranilo le poročilo Jožefa Pajka o polni omari knjig in velikih zemljevidov, ilustrirano z nekaj naslovi, od česar je 1930. Marja Boršnikova našla le še ostanke na podstrešju župnišča pri sv. Urbanu (Destrnik pri Ptuju), za vsem pa je izginila sled med drugo svetovno vojno. Torej je o duhovnem obzorju in estetskih nazorih nemogoče sklepati iz Volkmerjeve zapuščine, izgubil pa se je tudi marsikateri vir, o katerem je Jožef Pajek še poročal. Večina rokopisnega in tiskanega gradiva je prišla v mariborsko Univerzitetno knjižnico kot dar ali z zapuščino, dva tiska pa sta shranjena v NUK. Skupno je ohranjenih deset rokopisov različnega obsega in štirje tiski, in sicer dve pridigi in dva osnutka za pridigo, prepis nemške pesmi v gotici, dve cerkveni pesmarici in prvi del zbirke posvetnih pesmi, med tiski pa prevod predpisane cerkvene pesmarice, dvojezična mašna pesem, *Te Deum* in *Hvala kmetičkega stana ino tobačie trave* (1807). Prvi sistematičen popis Volkmerjevega "književnega blaga" je Pajkovo delo.³ Sestavil ga je po času nastanka, pri

¹ Simon Povoden je za Volkmerja napisal, da mu pripada čast vindišarskega Cicera (*Bürgerliches Lesebuch*, 522).

² Simon Povoden: *Bürgerliches Lesebuch* (rokopis, 1820), 522 in 557–563. Tudi v: *Leopolda Volkmera, pokojnega duhovnika Sekavske škofije Fabule ino Pesmi*. Spravil ino s kratkim Volkmer-vim življenjem na svetlo dal Anton Janez Murko. V Gradci 1836, XI–XV; Jož. Pajek: *Dr. Anton Murko*. V: *Letopis Matice slovenske* za leto 1880, 224; Matej Slekovec: *Drobtinice za zgodovino slov. šolstva*. V: *Popotnik* 1887, 4, 55–56.

³ *Leopold Volkmer, veseli pesnik Slovenskih gorc*. Objavil in založil dr. Jožef Pajek. Ponatis iz *Popotnika*. V Mariboru 1885.

tem pa si je le redkokdaj lahko pomagal s pripisanimi podatki avtorja ali prepisovalcev, večkrat se je moral zateči k sklepanju. Tako je nastanek posameznih posvetnih pesmi povezal z izidom knjig, za katere je menil, da so rabile kot snovni vir za Volkmerjeve prepisnitve. Pripisani datumu pogosto ne kažejo časa nastanka, ampak samo čas nastanka zapisa ali označujejo dan, ko je bila pesem zapeta.

Pesme k tem opravili te svete meše s toj pesmoj pred predgoj (1783)⁴ so reprezentativna pesmarica predpisanih pesmi za reformirano jožefinsko bogoslužje in spada med tiskarsko najlepše slovenske pesmarice.⁵ Z njo so v ptujski dekaniji prvi dobili slovenski prevod predpisanih jožefinskih pesmi. France Kidrič šteje Volkmerja za glavnega in najspretnjšega med štajerskimi prireditelji predpisanih pesmi.⁶

Hvala kmetičkega stana ino tobačie trave v dveh pesmah zapojena v leti 1807 v Marburgi je edini znani Volkmerjev posvetni tisk, prvi te vrste na slovenskem Štajerskem. Zunanost knjižice kaže smisel za grafično podobo in željo, da ne bi zaostajala za cerkvenimi pesmaricami. Številni prepisi govorijo o veliki priljubljenosti predvsem prve pesmi, znanih je več predelav (Dajnko, Ahaclova in Modrinjakova),⁷ *Pesem od kmetstva* se je ohranila tudi v ustnem izročilu in se razširila celo na kajkavsko območje.⁸

Med rokopisi naj bosta omenjena le dva. Zbirko sto trinajstih pesmi z napevi (le osem jih je brez napeva ali napotila, po kateri melodiji naj se pojejo) *Pesme k Božji Službi vu rimski katholški Cirkvi vekši Tal iz Nemškega, ino Latinskega na Slovensko prestavljene* (1805) štejejo v Univerzitetni knjižnici v Mariboru med raritete. Se pa po duktusu razlikuje od drugih Volkmerjevih avtografov. Za prevode sta značilna spretna verzifikacija in "soglasje med besednimi in muzikaličnimi prvini",⁹ to je pripomoglo k razširjanju Volkmerjevih cerkvenih pesmi, s čimer je bila omogočena popolna raba slovenščine v cerkvah med Muro in Dravo. Širile so se predvsem s prepisovanjem in ustno.

Rokopisna zbirka *Zmes za Pevca I Del* (1814) obsega sedemintrideset posvetnih pesmi. So iz različnih obdobij Volkmerjevega verzificiranja in niso razvrščene po kronološkem zaporedju, nemogoče pa je ugotoviti, ali so bile v tem in izgubljenem delu vse njegove pesmi ali le izbrane. Če sodimo po nagovoru, je zbirko pripravil za natis, toda širile so se le v prepisih in ustno, "keliko njih je cesarsko—kralovsko predno preglediše knjižno dovolilo"¹⁰ jih je v *Posvetne pesmi* vključil Peter Dajnko, knjižno izdajo pa je pripravil

⁴ Navedena pesmarica in tudi drugi Volkmerjevi tiski in rokopisi so napisani v bohoričici, v tem prispevku pa so v vseh naslovih in citatih iz pesmi črke f, s, z, fh, sh in zh zamenjane s črkami s, z, c, š, ž in č. Vse druge črke so uporabljene tako kot v izvirniku. Od pravopisnih posebnosti Volkmerjevega časa ni upoštevan opuščaj ali vezaj za soglasniškim predlogom, drugi opuščaji in vsa ločila so zapisani po virih, prav tako se po virih ravnata raba velike začetnice ter pisava skupaj in narazen.

⁵ Marijan Smolik: *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi do konca 18. stoletja*. Ljubljana 1983, 48.

⁶ France Kidrič: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti*. Ljubljana 1929—1938, 230 in 256.

⁷ Peter Dajnko: *Posvetne pesme med slovenskim narodom na Štajerskem*. V Radgoni 1827, 9. Matija Ahacel: *Pesme po Koroškim ino Štajerskim znane, enokoljko popravljene ino na novo zložene I*. v Celovci 1833, 48. Stanko Kotnik, Jože Pogačnik: *Štefan Modrinjak*. Maribor 1974, 78 in 104.

⁸ Fran Ilesič: *Hrvatska dobrovolja i popevka Od kmetškoga stališa preštimanja*. Zagreb 1938.

⁹ Anton Slodnjak: *Leopold Volkmer*. V: *Slovenski biografski leksikon* 14. zvezek. Ljubljana 1986, 572.

¹⁰ Peter Dajnko: *Posvetne pesme med slovenskim narodom na Štajerskem*. V Radgoni 1827, VII.

Anton Janez Murko 1836.¹¹ Razvrstil jih je v dve skupini (fabule in pesmi), jih jezikovno nekoliko popravil, podrl Volkmerjevo zaporedje pesmi in nekatere izpustil (iz prvega dela je takih besedil sedem). Vse pesmi iz prvega dela *Zmesi* je objavil Jožef Pajek v *Popotniku* 1885 in v istem letu pripravil še ponatis v samostojni knjigi.¹² Ker je ugotovil, da "Murkovo izdanje ni dosti zvesto",¹³ je objavil pesmi iz *Zmesi* jezikovno in po zaporedju nespremenjene, dodal *Hvalo kmetičkega stana ino tobačie trave* po izdaji iz leta 1807, nato pa pesmi iz Murkove izdaje, upošteva je tudi prepise Jakoba Košarja, in sklenil s Cimermanovo čestitko, tako da je vseh pesmi enainosemdeset. Pajek je posodobil samo pravopis, sicer pa dosledno upošteval našete vire, zato jezikovna podoba pesmi ni enotna.

Zaradi Murkovih posegov v besedila analiza upošteva le pesmi iz ohranjenega avtografa *Zmes za Pevca*.

Volkmer je z naslovom svoje zbirke označil vsebino in povedal, komu jo je namenil. Izraz *zmes* je uporabil v pomenu, pojasnjenem v nagovoru pevcu (mešano žito), verjetno pa še v pomenu quodlibet, torej mešanica, iz raznih delov sestavljena celota (izraz najdemo v Pletersnikovem slovarju po Vodniku). Pri Ivanu Macunu je *zmes* literarnoteorična oznaka za književno zvrst.¹⁴ Čeprav pri Volkmerju verjetno ne gre za zvrstno oznako, je z naslovom poudarjena prav raznolikost v zbirko uvrščenih pesmi. Zbirka ni namenjena množičnemu naslovniku, ampak pevcu, torej socialno in starostno nedoločenemu posamezniku, razširjevalcu pesmi med ljudmi, in sicer na tradicijo družabnega (ljudskega) peja ob gostijah, domlatkih in drugih priložnostnih družabnostih vezanemu pevcu, sejmar-skemu in lahko tudi mlademu pevcu.

Meril, po katerih je urejena zbirka, ni mogoče določiti z gotovostjo, vse pa kaže, da ni urejena po kronološkem načelu. V naslovu napovedana mešanost je omogočila postaviti drugo ob drugo zelo različne pesmi, vendar je na začetku več tistih, ki jim niti Jožef Pajek¹⁵ niti Dragan Šanda¹⁶ nista našla tujih snovnih virov in so verjetno večinoma izvirne, izpovednost v nekaterih med njimi pa navaja k sklepu, da Volkmer v poeziji ni videl samo vzgojne funkcije.

Ne glede na zvrst in vrsto so pri vseh pesmih dosledno uporabljeni dvodelni naslovi, pojasnjujoči parabolčni pomen motiva ali nosilca zgodbene prispele (Lipa ali slatka Kerčma; Sivec ali srečna Podložnost). Glavni delež v *Zmesi* imajo basni, saj jih je kar enaindvajset. Blizu so jim tri didaktične pesmi (*Vrabel ali nagla Sodba, Matica ali nori Rat, Kruh ali človečja Hudobia*) in moralični pripovedi (*Brumda ali poverženi Rat, Kositva ali prazni Strah*). Vmes so še štirje epigrami (*Žena ali možja Pokoršina, Pisker ali nora Gla-*

¹¹ Anton Janez Murko: *Leopolda Volkmera, pokojnega duhovnika Sekavske škofije Fabule ino Pesmi*. V Gradci 1836.

¹² Kot pod 3.

¹³ Pajkovo pismo Matiji Murku 22. februarja 1885, shranjeno v NUK (signatura Ms 1119, 1032, št. 2).

¹⁴ Ivan Macun: *Kratko krasoslovje o pesničtvu sa dodanim pregledom najglasovitih pesnikov gèrčkih, rimskih, romanskih, englezkih, němačkih i slavenskih*. Stranom iz *Nevena* na pose tiskano. U Zagrebu 1852, 24. Macunu je *zmes* književna zvrst, v katero poleg pesniških vrst, ki jih ni mogoče šteti za 'čiste', je pa njihov namen strogo pesniški, sodijo še "versti, koje nisu čisto pesničtvo" (22) ter roman in druge sorodne vrste. Macun je v drugo podskupino uvrstil oblike didaktičnega pesništva, kot so alegorija in parabola, basen, poučna pesem, poslanica, satira s parodijo in travestijo, epigram in uganka.

¹⁵ Kot pod 3, 13–37.

¹⁶ Ms 540/I–13–3 Dragan Šanda: *Volkmerjeva pesniška individualnost* (Uvod k piščevi *Volkmerjevi antologiji*). 2. redakcija v čistopisu junija 1945.

va, Oča ali lastni Sin, Terdnovec ali dober Rat), dve pivski pesmi (Stari ali negdašno Veselje, Ters ali priazni Napitek), tri sejmarske (Čujež ali najeti Pes, Moistrie ali levi Žep, Zakon ali čudovita Glihinga) in refleksivni pesmi (Lipa ali slatka Kerčma in Hrast ali žalostno Ločenje).

Na prvo in zadnje mesto sta postavljeni basni, od šestnajste do tridesete pesmi so z eno izjemo (dvajsete) tudi same basni, tako da je žanrska raznorodnost opaznejša v prvem delu *Zmesi*. Veliko število basni in postavitev le-teh na najbolj opazna mesta v *Zmesi* sama po sebi zastavljata vprašanje Volkmerjevega pogleda na to književno obliko. Volkmer se je podobno kot drugi slovenski razsvetljenci šolal pri jezuitih, torej je zrasel iz podobnih poetoloških nazorov kot oni. Primerjalne študije so za slovensko razsvetljensko pesništvo pokazale precejšnjo odvisnost od tujih literarnih predlog in verjetno je tudi Volkmer videl bistvo pesnjenja kot "lepega znanja" v oblikovanju novega besedila iz že znanih snovnih prvin po veljavnih poetičnih normah. V resnici so Volkmerjeve basni večinoma posnete po tujih snovnih virih (sedemnajst od enaidvajsetih), kar pa ni nič nenavadnega tudi za najbolj sloveče basnopolisce, "kajti poglobljena stvar jim je bila slej ko prej nauk ter način, kako so to ali ono, ponajveč živalsko alegorično zgodbo po svoje povedali ali pa jo, kar je bilo pesnikov med njimi, prelili v verze".¹⁷

Po antičnih poetičnih normah je basen veljala za manj pomembno literarno vrsto, vendar je bila zelo trdoživa. Tako imenovane Ezopove basni so se ohranjale v različnih srednjeveških priredbah in se razmahnile zlasti v humanizmu s številnimi izdajami v originalu ali v prevodih. Postale so prvo znano berilo v šolah, kjer so didaktiki z njimi povezali dva namena: posredovanje veljavnih življenjskih modrosti in osnovnega znanja o antični kulturi ter pridobivanje jezikovnega znanja.¹⁸ V baroku so jih pridigarji kot eksemple vključevali v pridige. Nemško rokokojsko pesništvo je bilo sredi 18. stoletja pod močnim vplivom novega tipa basni v verzih in v fabulativno razgibani obliki, kakršnega je izoblikoval francoski klasicizem z La Fontainom. V zelo razširjeni basenski verzifikaciji, ki je očitno vplivala na slovensko, se je razmahnila fabulativna ohlapnost in okrepila satirična oblikovalna primes. V taki vrstno neizčiščeni obliki je basen poznal Janez D. Dev (*Pav inu slavic*),¹⁹ medtem ko je Volkmer poznal tudi Lessingovo kritiško in ustvarjalno usmerjanje basni k njenemu prvotnemu namenu in obliki. Tako sta na Volkmerjevo odločitev za basen prav gotovo vplivali priljubljenost in pogostnost te oblike, ki je hkrati najbolj ustrezala predstavi o pesništvu kot sintezi zabavnega in koristnega.

Lino Legiša je v Volkmerjevih basnih videl "prosvetlenski zaostanek, ki ne nudi zanimivosti, marveč priča bolj o njegovi miselni in pesniški povprečnosti".²⁰ Sodba je zrasla iz doslednega upoštevanja slogovno razvojnega vidika, ki je estetsko vrednotenje podredil kriteriju slogovne inovativnosti, zanemaril pa kulturnozgodovinske okoliščine, v kakršnih se je rojevala posvetna verzifikacija. To je bilo v škodo presojanju Volkmerjevega dela, na kar je opozoril že Janko Glazer. Tedanja verzifikacija je nastajala pod vplivom praktičnih zgledov in ne teoretičnih razglabljanj. In Volkmerjevo vrednost je Glazer videl predvsem v svobodnem in samostojnem prevzemanju tujih motivov ter razmeroma

17 Boris Merhar: *Od kod Vodniku snov za basen Kos in brezen?* V: *Slovenski etnograf* IX (1956), 187.

18 *Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur*. Personen-, Länder- und Sachartikel zu Geschichte und Gegenwart der Kinder- und Jugendliteratur. I. Band. Weinheim, Basel 1975, 366.

19 Jože Koruza: *Značaj pesniškega zbornika Pisanice od lepeh umetnost*. Doktorska disertacija. Ljubljana 1977, 272.

20 Lino Legiša: *Slovenska poezija od Vodnikovih Pesmi za pokušino do priprav za Krajnsko Čbelico (1806–1828)*. Ljubljana 1938, 19.

znatnem obsegu snovi, zajetih "naravnost iz življenja".²¹ Posebej je poudaril Volkmerjeve oblikovalne zmožnosti, njegov smisel za dialog in pripovedovanje, vendar opozoril tudi na slabosti — razblinjenost, ohlapnost, mestoma trivialnost in jezikovno neizčiščenost. Kljub zagovarjanju starega reda se je njegov smisel za stvarnost izrazil v kritičnem zaznavanju senčnih strani obstoječih razmer "in jih prikazuje tako realistično, da so ti njegovi verzi še danes živi in dajejo Volkmerju mesto časovno prvega slovenskega socialnega pesnika."²²

Tudi Alfonzu Gspanu se je zdelo verjetno, da so Volkmerjevo veselje do oblikovanja posvetnih motivov spodbudile sočasne nemške basni, po motiviki njegovih besedil, segajočih od Ezopa do La Fontaina in Lessinga pa je ugotovil, da "je moral biti slovstveno bolj izobražen, kakor prikazujejo življenjepisci in literarni zgodovinarji".²³

Najnatančenjšo primerjalno analizo Volkmerjevih basni je napravil Dragan Šanda, ki je upošteval Pajkove primerjave, vendar jih je nekoliko popravil, precej dopolnil in utemeljil z ilustrativnim gradivom. Osnovna ugotovitev je, da Volkmer basni nikoli ni samo prevajal,²⁴ ampak je prevzete motive originalno obdelal (osem basni), jih bolj ali manj razširil z lastnimi dodatki (devet basni), za štiri basni pa tujega snovnega vira ni našel.²⁵ Ob izbranih besedilih je s podrobno analizo antičnega, francoskega ali nemškega in Volkmerjevega besedila dokazoval estetsko vrednost Volkmerjevih predelav, ki je po njegovem večja od francoske ali nemške priredbe antičnega izvirnika. Sklepal je, da je Volkmer prvi pri nas pisal basni, in videl njegov pomen v tem, da "pokazal in odestvil je z njo (basnijo, op. M.P.) vzore višjega poetičnega sloga: iskreno čustvenost, plastičnost in razgibanost; odkril je idiliko domačega življenja kot svojevrstno pesniško pojmovanje in bil s tem edinstven v svojem času in še dolgo časa pozneje; ... Volkmer je s svojimi basnimi vsaj relativno za slov. razmere Slovincem dal nič več in nič manj, nego so Nemcem v 18. stoletju dali v basni Hagedorn ali Gellert."²⁶

Prav realistične slike iz življenja, s katerimi so obogateni poenostavljeni odnosi iz človekovega naravnega okolja, so potemtakem bistvena značilnost Volkmerjevih basni. Z inscenacijo je pojasnjeno moralno načelo, ilustrirana splošna ideja. Parabolični zgodbi imanentni nauk je pri Volkmerju eksplicitno pojasnjen v naslovu, dodana pa je še morala kot posebna poetična prvina, znana iz kasnejšega razvojnega obdobja basni.²⁷ Pri Volkmerju je opustitev eksplicitne morale le izjema, pa čeprav je snovni vir najpogosteje ni imel (velja zlasti za Lessinga). Poanto v basni *Vuk ali skazljiva Pokora* izrazi z ironičnim vprašanjem, v basni *Vuk ali skazljivo Smilenje* pa s komentarjem, govorjenim vstran, s čimer je povečal iluzijo udeležnosti v dogajanju. Praviloma je eksplicitna morala, dodana na koncu basni, uvedena na različne načine. Večkrat komentirajo dogajanje nosilci zgodbene prisposobe (*Čelica ali mladenstljivo Pitanje*, *Želod ali popravljena Pamet*, *Pes ali nagla Jeza*), lahko pa je komentar pripovedovalčev (*Grast ali gnusna Nezahvalnost*, *Derži ali vmirajoča Skopost*, *Leb ali odano Paidastvo*). Pogosto moralo uvaja pripo-

²¹ Janko Glazer: *Legiša Lino, Slovenska poezija od Vodnikovih Pesmi za pokušino do priprav za Krajnsko čbelico (1806–1828)*. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 34 (1939), 121.

²² Kot pod 21.

²³ Alfonz Gspan: *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja* II. knjiga. Ljubljana 1979, 423.

²⁴ Kot pod 16, 22.

²⁵ Navedene številke se nanašajo samo na basni iz *Zmesi*, medtem ko je Šanda upošteval Pajkovo izdajo. Razhajanje je povezano tudi z razlikami v zvrstnem razvrščanju (basen : didaktična pesem).

²⁶ Kot pod 16, 59.

²⁷ *Rečnik književnih termina*. Beograd 1986, 70. Primerjaj tudi Janez Rotar: *K umevanju pripovedništva*. Ljubljana 1978, 27.

vedovalčev obrat na poslušalce/bralce (*Medved ali škodлива Zamera*), sklenjen celo z retoričnim vprašanjem (*Vrana ali preoblečeni Kmet*):

Špot no Škoko 'maš, m'i veri,

Či ti Kmetički

Češ, da tebi Žnidar zmeri

Gvant, kak Mestniki.

V Gvanti se kak Mestnik kažeš;

V Zaderžanji nej:

S Penezi Štacune mažeš,

Lažem jas? povei!

Moralo lahko uvaja klišejski nagovor, v čemer bi mogli videti vpliv sejmarskega pesništva, zraslega iz pridizne tradicije. Zgodbena prisposoda dobi v takih primerih funkcijo eksempla:

Ta Pripoved nas to vuči (*Lisica ali kisl Jagoda*);

To, Človek glei! to Skopost zrela

Tak sebi, kak vsem drugim dela (*Kamen ali zrela Skopost*);

O Starši, Čele vas vučio (*Čele ali jesenska Grozovitnost*);

To si ti za Navuk vzemi (*Osel ali noro Štimanje*).

Nosilci parabolične pripovedi so v Volkmerjevih basnih v večini primerov živali, običajne za evropsko basensko tradicijo (volk, lev, lisica, čebele, medved, pes, osel), ob njih pa tudi stvari in človek. V zgodbo vpletene živali, ki izhajajo iz Volkmerjevega življenjskega okolja, kažejo na razvitejšo obliko basni, ki ni več samo reprodukcija, ampak odnose iz človekovega okolja shematizira, jih obogati z ustreznimi stvarnimi podobami iz okolja in jih splete v logično zgrajeno zgodbo, iz katere se izlušči namen (*Sinica ali kaštigana Prevzetnost*).

Ob tipičnih lastnostih basenskih likov, hitro razpoznavnih bralcu, se lahko pojavijo tudi posebne. Večinoma je čebela zgled delavnosti, požrtvovalnosti, skrbnosti in drugih pozitivnih lastnosti, v basni *Ovca ali prava Dobrotljivost* pa se čebela prav postavljajsko poteguje za sloves najdobrotljivejše živali. Človek jo zavrne, češ da je ovca z volno koristnejša in potrpežljivejša od nje:

Zakai te menje štiram,

Kak Ovco, no zakai sem hud,

No jezo do te imam?

Spremenjeni odnos je posledica Volkmerjeve stanovske etike. Po biblijskem izročilu je med znamenje obilja, zato mu njegov socialni čut veleva pomagati najbolj ogroženim predvsem z najnujnejšim. Morda je Volkmer pesem napisal v letih najhujše lakote in je z njo skušal pridobiti pomoč in opozoriti na dobrotljivost kot dolžnost, ki mora prihajati iz odprtih rok in ne sme pričakovati posebne zahvale.

Volk je v izročilu predvsem krvoločnež, pri Volkmerju pa tudi nehvaležnež in hincev. Da bi povečal kontrast med videzom in resnico, je volkovo sprenevedanje pred

pastirjem ponazoril (*Vuk ali skazljivo Smiljenje*):

Vuk je to zveda, no ša je k Pastiri

Nisko pred njim je prepogna vse štiri

K Priči, da on je Priatnik, ne Tat.

Izvirna primera dobro podpira volkovo hiperbolizirano žalost

Lubi Priatnik, moi Jezik Moč nima,

Da bi on tebi vso Žalost odkria!

Oči mi bodo od Jokanja slepe.

Imanentna pragmatičnost basenske zgodbe omogoča enostavno in hitro izluščenje nauka, naravnanege v svarilo pred prevzetnostjo, skopostjo, lahkomiselnostjo, hinavščinno, nehvaležnostjo, maščevalnostjo, vzkipljivostjo in drugimi negativnimi lastnostmi, navedenimi že v naslovu.

Tudi kadar je basen najbolj jedmata, ohranja značilno dramatsko zgradbo. Pri Volkmerju je ta zgradbena značilnost pogosta, uresničena z razpoznavno tridelnostjo (zasnova, zaplet; razplet). Ob tem imajo nekatere basni paralelno, simetrično in antitetično zgradbo. Sploh je potrebno poudariti Volkmerjevo veselje z oblikovanjem, kar se lepo kaže v basni *Mravla ali podvučen Človek*. Zgodba o delavni mravlji in brezskrbnem veseljaškem murnu (pri Volkmerju je to gril) je prevzeta iz izročila, upesnjena pa v dvanajstvrstičnico zapletene oblike (*carmina figurata*). V pesmi je najbolj opazno izrazno sredstvo nasprotje. Veriga kontrastov se giblje od pojavov iz predmetnega sveta do abstraktnih predstav. Vsak verz je samostojna miselna enota, katere pomensko jedro je v nasprotju z naslednjim. Nasprotje je tudi pomembna zgradbena prvina, ki povezuje verze v paralelno zgrajene dvojice, v prvem delu pa se pojavi še kontrast med dvema paroma verzov. Izrazita poučnost, ki se pretrga s prebliskom o sreči, je terjala dovolj nazorno predstavitev posledic nasprotujočega si ravnanja mravlje in murna, zato je ustvarjen še časovni kontrast med poletjem in zimo. Pomenski dualizem se pretrga v sedmem in osmem verzu, ker retoričnih vprašanj

Ker je le čedneši?

Ker je le srečenši?

ni mogoče razumeti kot izključujoči se ontološki kategoriji, ampak ju občutimo kot klimaks. Navidezno svobodo pri izbiri odgovora omeji svarilo, ki ga skleneta obrnjeni metafori (mravlja je delavna; delaven človek je mravlja). Različno dolgi trohejski verzi oblikujejo žuzelko.

Umetelnost besedila ne raste iz metaforične razgibanosti, ampak iz premišljene kompozicije in obvladovanja glasovnega in likovnega figuriranja. Omeniti je potrebno anafore, nekakšno epanalepso v drugem delu in retorične figure, ki podkrepljujejo osebno prizadetost. Posebnost pesmi so preprostost skladenjskih vzorcev (enostavčne povedi in parataksa, na koncu pa hipotaksa) in skoraj gnomična jedmatost in kratkost.

Pregledan je bil tudi repertoar verznihi oblik in vzorcev. Pri Volkmerju ni opaziti posebnega omahovanja pri uveljavljanju silabotoničnega verznege sistema. Podobno kot v *Zmesi* tudi pri basnih prevladujejo jambski in trohejski verzni vzorci, po čemer se Volkmerjeva verzifikacija bistveno loči od Vodnikove. Zastopanoš posameznih verznihi vzorcev naj ponazori preglednica.

31 Sloimek: Leopold Volkmer, slovni pesnik slovanskih pric. V: Drobnič, Omer 1987: 30.

stopica	pesmi	%	verz	%	pesmi	%	verz	%
jamb	19	51,35	896	49,75	12	57,14	506	61,04
trohej	13	35,14	815	45,25	7	33,32	275	33,17
daktil	4	10,81	58	3,22	2	9,54	48	5,79
amfibrah	1	2,70	32	1,78	—	—	—	—
	37	100 %	1801	100 %	21	100 %	829	100 %

Ob številčnejših krajših verznihi vzorcih (jambski in trohejski sedmerci in osmerci), prevzetih iz tradicije ustnega in cerkvenega pesništva, je daljši enajsterec redkejši, vseeno pa je posebnega zgodovinskega pomena uporaba jamskega enajsterca, prevladujočega verznege izrazila Prešernove romantične poezije, pa čeprav samo v eni basni.

Enoličnost uporabljenih metričnih vzorcev je razbita z različnimi kombinacijami verzov, s čimer je povezan različen obseg rima, in z odstopanjem od metrične sheme. Odstopi so povezani predvsem z donaglaševanjem brezglasnic na metrično krepkih mestih in raznaglaševanjem naglašanih enozložnic običajno v verznege vzglasu. Odstopi v verznege izglasu so povezani zlasti z večzložnicami in s tem z nepopolno možko rimo.

Verz je običajno skladenjsko sklenjena celota, torej je praviloma stavek, prestopi so pogostejši v dialogu, ko se skuša približati proznemu ritmu.

Od osem do sto šestintrideset verzov obsegajoče basni (deset jih nima več kot štiriindvajset verzov) so členjene na enake kitice, le dve sta nečlenjeni. Prevladujejo osemvrstičnice, ki na pomenski, skladenjski in zvočni ravni razpadejo na dve štirivrstičnici. Volkmerjeve posvetne in cerkvene pesmi imajo v verznooblikovalne pogledu veliko skupnega, nenazadnje so bile oboje namenjene petju. Verzna oblika je uporabljena ne glede na vrsto in vrsto pesmi. Natančnejša primerjava je izpeljana samo na pesmih iz *Zmesi*. Distih jamskega osmerca in sedmerca (87878787) je uporabljen v refleksivni pesmi (*Hrast ali žalostno Ločenje*), moralistični pripovedi (*Kositva ali prazni Strah*) in basni (*Medved ali škodljiva Zamera*); trohejski osmerec in sedmerek (887887) v refleksivni (*Lipa ali slatka Kerčma*) in didaktični pesmi (*Vrabel ali nagla Sodba*) ter basni (*Derži ali vmerajoča Skopost*); trohejski sedmerek in šesterek (776776) v sejmarski pesmi (*Moistrie ali levi Žep, Čujež ali najeti Pes*) in v basni (*Čelica ali mladenstivo Pitanje*), jambski enajsterek (1011 1011) v moralčni pripovedi (*Brumda ali poverženi Rat*), epigramu (*Terdnovec ali dober Rat*) in basni (*Leb ali odano Paidastvo*); daktilski enajsterek v epigramu (*Žena ali možja Pokoršina* in *Pisker ali nora Glava*) in basni (*Vuk ali gerdi Lon* in *Vuk ali skazljivo Smilenje*). Ob še drugih primerih, ko gre za različno prepletene enake verzne vzorce, pa je tudi nekaj samo enkrat uporabljenih verznihi izrazil (deveterek s cezuro v pesmi *Zakon ali čudovita Glihinga*, modernizirana nibelunška kitica v basni *Sinica ali kaštigana Prevzetnost*).

Podobna lastnost, da je isto verzno izrazilo uporabljeno v žanrsko različnih pesmih, je značilna tudi za Vodnikovo popisaniško verzifikacijo, ko so v krajših verznihi oblikah, kakršne je izoblikovala slovenska ljudska pesem, oblikovane avtorefleksije, ode in žalostinke, "ki jim je pisaniško (tudi Vodnikovo) pesništvo odmerjalo heksametrsko ali heksa-

metrsko—pentametrška dvostišja.”²⁸ To je pri Vodniku povzročilo redukcijo verznega repertoarja, za Volkmerja pa tega ni mogoče reči.

Slogovno in idejno so Volkmerjeve basni manj kot druge pesmi razpete med tradicijo in inovacijo. Upoštevanje načel klasicistične poetike je mogoče povezati z razmeroma dosledno uresničenimi načeli premišljene in jasno izpeljane zgradbe pesmi. Potrjuje jih tudi preoblikovanje iz proze v poezijo.

Naslavljanje pesmi, pogosti obrati na bralce/poslušalce, retorične figure in vzorec sholastične pridige v zgradbi povezujejo Volkmerjevo verzifikacijo z baročno retorično prozo in poezijo. Vendar pri izpeljavi eksemplarične kazni ni več toliko groze vzbujajoče drastike, ker je v duhu razsvetljenskega humanizma raje konec odprt ali pa kazen usmerjena samo na istovrstne grešnike (*Lisica ali kisla Jagoda*).

Primarni verizem, pogost tudi v primerah, raste iz njegove sposobnosti za opazovanje naravnega in delovnega okolja in se povezuje s sodoživljanjem socialnih in moralnih stisk kmečkega človeka, tako da se skozi prevladujoči družbeni determinizem (*Sivec ali srečna Podložnost*) in z njim povezan fatalizem zaiskri sem in tja tudi socialna poanta in kritična podoba sveta (*Želod ali popravljena Pamet*).

Iz Volkmerjevih basni se poleg razsvetljenskih idej o osrečujočem altruističnem delu, o razumnem obvladovanju senzualnosti, o smotni urejenosti sveta, postavljanju pridnosti, delavnosti nad talent, priznavanju avtoritete razuma in ne moči, oglašajo tudi misli, izvirajoče iz stanovske pripadnosti, ki daje prednost tradicionalni krščanski morali pred etiko zgodnjega kapitalizma, čeprav je Volkmer s svojim delom podpiral reformna prizadevanja prosvetljenih vladarjev in se s tem vključeval v demokratičnejši družbeni model.

Odgovoriti je potrebno še na vprašanje, ali ni Volkmer svojih basni (seveda kot del *Zmesi*) namenil tudi mlademu pevcu/poslušalcu in tako sledil nemški šolski praksi, ki je basen vpeljala v šolo. Verjetno je poznal zbirko Ezopovih basni za slavonsko šolsko mladež iz leta 1804,²⁹ kar bi lahko še dodatno vplivalo na vpeljevanje materinščine v njegovo pripravljalnico za gimnazijo.

V Murščevem pismu Vrazu³⁰ je omenjeno le zasebno učenje slovenščine, pri katerem so Volkmerjeve pesmi rabile kot vaje v prevajanju. Destrniško šolo so obiskovali otroci različnih stanov in po Cimermanovih spominih ”vsega lepega in koristnega smo se morali lotiti, kar človeku danes ali jutri lahko hasne”³¹ ter citirani godovnici, ki jo je Volkmer zložil za svetourbanskega župnika, Cimerman pa povedal, bi se dalo sklepati, da so tam gojili tudi slovensko pesem.

Prepričljiveje pa govorijo o tem pesmi. V večini basni so poudarjene predvsem tiste vrednote, ki naj bi moralno oblikovale mladega človeka. Svaril je pred prevzetnostjo (*Sinica ali kaštigana Prevzetnost*, *Ovca ali prava Dobrotljivost*), skopostjo (*Derži ali vmerajocha Skopost* in *Kamen ali zrela Skopost*), jeznoritostjo (*Pes ali nagla Jeza*), maščevalnostjo (*Medved ali škodliva Zamera*), učil stanu primernega ravnanja in vedenja (*Vrana ali preoblečeni Kmet*, *Osodli ali noro Štiranje*), spoštovanja starejših (*Čele ali jesenska Grozovitnost*) in kljub dopuščeni trenutni nezadovoljnosti (*Želod ali popravljena Pamet*) vendarle zagovarjal ustaljeni družbeni red (*Sivec ali srečna Podložnost*).

²⁸ Tone Pretnar: *O repertoarju in "pomenu" verzni oblik v slovenskem pesništvu druge polovice devetnajstega stoletja* (separat), 191.

²⁹ Podmeno je postavil že Jožef Pajek, kot pod 3, 12.

³⁰ Fran Ilešič: *Korespondenca dr. Josipa Muršca*. V: *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov VII*. Ljubljana 1905, 134. Muršec piše Vrazu: "trdega nemca sem na Slovenca prerodil; g. Matanca — vračitve doctora sem tak v' slovenil — ki pesme Volkmerove prez zablodka zvestobno na nemško prestavla."

³¹ Slomšek: *Leopold Volkmar, slavni pesnik slovenskih goric*. V: *Drobtince*. Celovec 1853, 118.

V morali *Hrasta ali gnusne Nezahvalnosti* je človek, ki seda za bogato obloženo mizo in se ne vpraša, od kod so vse dobrrote, izenačen s prašičem, prisposodbo požrešnosti in neumnosti, zato ga pripovedovalec poziva k dolžni hvali in slavljenju Boga. Lahko da je Volkmer nauk dodal (izvirnik ga nima) predvsem zaradi mladih, ki jim je basen približal s tem, da je nosilec zgodbene prisposodbe mlad prašiček.

V dveh basnih pa je mladi naslovnik omenjen že v naslovu (*Jajce ali caglivi Mladenčič* in *Čelica ali mladenstlivo Pitanje*).

Verjetno izvirna osemvrstična basen *Jajce ali caglivi Mladenčič* je dvogovor med učencem in pripovedovalcem—učiteljem. Mladenčič obupuje nad svojo nebistrostjo, učitelj pa ga zavrne:

Kai ne? da Jajce ne Kokoš?

Pa jel': Kokoš zna 'z Jajca biti?

Mladenčič Volo nai zgubiti;

No gvišno, kai še ne si boš.

Upesnjen je torej položaj, ki je bil Volkmerju kot učitelju dobro znan in s svojim naukom kot nalašč za šolsko rabo.

Da je imel Volkmer v mislih mladega naslovnika, kaže izbira Gleimove basni *Die Gartnerin und die Spinne*³² za predlogo *Čelici ali mladenstlivemu Pitanju*, ki mu je dodan izviren nauk. Vrtnarica svari čebelo, ki pije nektar, da imajo rože tudi strup, ta pa ji odvrne, da je enako tudi v ljubezni. Kontrast med sladkostjo in strupom se s senzualne ravnine prenese na etično, saj odgovod grehu prinaša pravo srečo.

Volkmerjeve basni kažejo mlademu naslovniku pot k razumnemu obvladovanju človeških slabosti in utrjujejo v njem prepričanje o smotni urejenosti sveta, oboje pa mu zagotavlja srečno življenje.

³² Kot pod 3, 29. Primerjaj pri Šandi (kot pod 16, 37) naslov *Die Gartnerin und die Binne*.

Zusammenfassung

In der Handschriftsammlung "ZMES ZA PEVCA" (1814) ("Gemisch für einen Sänger") von LEOPOLD VOLKMER (1714–1816) gibt es 21 Fabeln unter 37 Liedern. Beliebtheit und Häufigkeit dieser Form haben einen starken Einfluß auf die Vielfältigkeit und Stellung dieser Fabeln auf die erkenntlichsten Positionen in der Sammlung "ZMES"; die oben erwähnte Form entspricht am meisten der Vorstellung über die Poesie als eine Synthese des Nützlichen und Unterhaltsamen, weshalb sie als Lektüre in die Schulen eingeleitet worden ist.

VOLKMERS Fabeln werden größtenteils nach ausländischen Literaturquellen übernommen, jedoch sind sie nicht nur übersetzt, sondern oft durch realistische Symbole aus seinem Lebensmilieu verbreitet. Die immanente Lehre zur parabolischen Geschichte wird schon im Titel erklärt, während regelmäßig noch die verschieden eingeführte Moral zugegeben wird. Die Fabelfiguren besitzen neben den typischen noch einige, besondere Eigenschaften. Die Fabelstruktur ist dramatisch, verwendete Versmuster und Formen treten nicht vom Repertoire VOLKMERS Versausdrucksmittel ab. Stilistisch und ideenhaft sind die Fabeln wenigermaßen als andere Lieder zwischen Tradition und Innovation auseinandergepannt. In den meisten Fabeln sind vor allem diejenige Werte betont, welche zur moralischen Gestaltung eines jungen Menschen beitragen sollten, in zwei Fabeln sind aber ein Jüngling und ein Mädchen als Träger der Fabelgeschichte betrachtet.